

FULVIO TOMIZZA: PISAC POVIJESNIH ROMANA

Fulvio Tomizza, rođen u istarskoj župi Materada 1935. godine, počeo je pisati prozu slijedom dramatičnih povijesnih događaja vezanih za talijansku istočnu granicu poslije Drugoga svjetskog rata. Nakon dva desetljeća književnih uspjeha i najznačajnije talijanske književne nagrade „Strega“ (1977.), počeo je pisati povijesne romane temeljene na arhivskim dokumentima, najčešće dokumentima inkvizitorskih procesa. Tomizzina istraživanja donijela su talijanskoj književnosti 20. stoljeća niz vrijednih, jedinstvenih romana mikropovijesne tematike na tragu francuske škole Annales.

Ključne riječi: Fulvio Tomizza (1935. – 1999.), povijesni romani, arhivska građa, mikropovijesna tematika

1.

Gotovo sedam desetljeća nakon prvih proznih pokušaja (prve je pripovijetke napisao koncem 50-ih godina prošlog stoljeća), književna produkcija talijanskog pisca Fulvija Tomizze može se definirati kao proza u kojoj se susreću i prepleću susjedni, bliski imaginariji. Specifični su i narativni modaliteti u kojima je ovaj autor, rođen 1935. u istarskoj župi Materada, u svojim djelima predstavljao *druge*, pri čemu treba imati u vidu da je nova, istočna granica između Italije i Jugoslavije, uspostavljena 1945., njegovo rodno selo i župu odvojila od Italije.

Talijanska je književna kritika njegov prvi roman *Materada*, koji je 1960. objavio poznati milanski izdavač Mondadori, usporedila sa suvremenim romanima vrsnih njemačkih autora, Güntera Grassa i Uwea Johnsona, te ga promovirala kao prvog talijanskog pisca koji tematizira granicu i uz nju vezane traume. Tomizzin bogati opus promovirao je, u razdoblju od gotovo četiri desetljeća, predodžbe i slike *drugog* koje su povezivale Slovensko primorje, obalnu i kontinentalnu Istru s multikulturnim gradom Trstom i tršćanskim zaleđem, ali i sa slovenskim Krasom i širim furlanskim područjem.

Većina je italofonog istarskog stanovništva nakon uspostavljanja nove granice i kasnijih njezinih političkih potvrda (Pariški i zatim Londonski ugovor, 1947., odnosno 1954.) emigrirala, ili kako se u izbjegličkim krugovima označava, „egzodusom“ dospjela na područje Trsta i u druge talijanske gradove, a samom gradu u zaljevu promijenila je dotadašnju socijalnu strukturu, pomiješavši se s domicilnim *drugima*, Slovencima, Hrvatima, Srbima i Crnogorcima – najčešće kolektivno označavanima kao „slavi“, Slaveni – zatim s Grcima, Austrijancima i Židovima, koji su tvorili urbano tkivo toga slobodnoga lučkoga grada.

Nakon završene talijanske klasične gimnazije u slovenskom Koprju 1954. godine, Tomizza je, za razliku od gotovo svih istarskih Talijana, odlučio otići na studij u Beograd, gdje je upisao dramaturgiju i romanistiku. Okušao se zatim u filmskim i teatarskim poslovima u Ljubljani, da bi se koncem 1955. i on, poput tolikih drugih, priključio ranije izbjeglim roditeljima u Trstu. Obogaćen, ali i opterećen jedinstvenim iskustvom, čitao je i usvajao

poetike suvremenih talijanskih i svjetskih pisaca, a zatim i sâm počeo pisati i objavljivati. Njegov roman *Materada* (1960.) u talijansku je književnost donio koralnu sliku povijesnih, društvenih i civilizacijskih promjena u poslijeratnoj ruralnoj Istri, zabačenom i u tadašnjoj Italiji potisnutom geografskom prostoru, na kojem su slavenski i talijanski element zajedno živjeli i trajali stoljećima. Slijedila su nakon toga dva kraća romana u kojima je, na različite načine, granica opet bila središnja tema: *Djevojka iz Petrovije* (1963.) i *Bagremova šuma* (1966.), a tri su romana objavljena u zajedničkoj ediciji kao *Istarska trilogija* (1967.). Za razliku od većine egzulske memorijalistike te publicistike ispunjene gorčinom i slikama drugog u apsolutnoj, neprijateljskoj opreci spram iseljenih „žrtava“, Tomizzina je proza uspjela dekolonizirati talijansku književnost mnogo prije nastanka svijesti o potrebi njezine dekolonizacije, potaknula je i razvila razgovor različitih u jednom malom, starinskom svijetu koji se nalazio pred nestankom zbog neizbježnih političkih, ali i imanentnih društvenih promjena.

Nakon *Trilogije* i romana o djetinjstvu i odrastanju u Istri, naslovljenog *Peto godišnje doba* (1965.), Tomizza je otvorio temu autobiografizma i pisao o Trstu, Trščanima i sudbini istarskog mladića u njemu u romanima *Miriamin grad* (1972.), *Stablo snova* (1969.) i *Prijateljstvo*, (1980.). U polifonom romanu *Kamo se vratiti* (1974.) posljednji, četvrti dio „Kuća na selu“ nagovijestio je, pored pripovjedačeva, i autorov fizički povratak u Istru.

Povijesni, ali u cijelosti fikcionalan¹ roman *Bolji život* Tomizzi će 1977. donijeti najznačajniju talijansku književnu nagradu, „Premio Strega“, te napokon omogućiti prevođenje na hrvatski i tiskanje romana u Zagrebu i u rodnoj Istri.²

Sâm je započeo sedam godina dugo istraživanje i pisanje povijesnog romana *Zlo dolazi sa sjevera*, spoja *sui generis* autobiografskog i biografskog romana. U talijanskoj je književnosti, osobito nakon *Imena ruže* (1980.) Umberta Eca, povijesni roman postao jedna od pomodnih književnih vrsta. No, u Tomizzinu slučaju taj je odabir imao drugačiju genezu. U razgovoru koji je 1992. s Tomizzom vodio mladi Trščanin koji se preselio u Genovu, Riccardo Ferrante, pisac je to objasnio ovako:

U jednom trenutku iscrpio sam svoju pripovjednu materiju koja se izravno suočavala sa zbiljom, iscrpio sam svoje autobiografske izvore. Pročitao sam knjigu koja mi je postala jako važna: *Montaillou* koju je napisao francuski autor Le Roy La-

¹ Na uvodnoj je stranici autor zapisao: „Likovi ovog romana nastali su kao plod stvaralačke mašte, pa je svaka moguća sličnost sa stvarnim osobama posve slučajna“. Fulvio Tomizza, *Bolji život*, preveo Milan Rakovac, redigirao Mate Maras, Pula – Rijeka 1980, 22. Protagonist, crkvenjak Martin Kružić iz sela Radovani na Bujštini, završava svoje zapise 15. srpnja 1974. (Isto, 279)

² Zbog replike jednog lika iz romana *Materada* o smjeni raznih političkih režima na tlu Istre, pa tako i o nekoj mogućoj budućoj smjeni „srpa i čekića“, Tomizza je u Jugoslaviji bio nepoželjan sve do sredine 70-ih godina. Tada je odlučio obnoviti bakinu ruševnu kuću u zaselku Momikija kraj rodni Juricana i ondje provoditi ljeta, pišući i obavljajući poljske radove. Roman *Materada* je na hrvatski preveo Mate Maras (urednik je bio Zlatko Crnković u ediciji „Hit“ zagrebačkog Znanja, 1986.). Dvije godine kasnije u istoj ediciji i u prijevodu istog prevoditelja tiskan je i Tomizzin epistolarni povijesni roman o trščanskim Slovincima *Mladenci iz ulice Rossetti*. Hrvatski prijevod nagrađenog *Boljeg života* uredio je Mate Zorić za renomiranu ediciju „Istra kroz stoljeća“, a drugo izdanje toga romana objavio je zagrebački Globus 1984. Od 2002. godine Gradska knjižnica iz Umaga, koja nakon autorove smrti 1999. organizira, zajedno s partnerima iz Kopra i Trsta, godišnji „Forum Tomizza“ u tim trima gradovima, sustavno objavljuje prijevode na hrvatski Tomizzinih djela: *Dalmatinski san* (2002.); *Kuća s bademom* (2003.); *I buhe kašlju* (2005.); *Djevojka iz Petrovije* (2012); *Bagremova šuma* (2014.); *Prijateljstvo* (2016.) i *Grešni odnosi* (2018.).

durie. Riječ je o knjizi *Storia di un paese: Montailou, un villaggio occitanico durante l'inquisizione, 1294-1324* (Povijest jednog sela: Montailou, jedno okcitansko selo za vrijeme inkvizicije 1294.-1324.) koju je na talijanski preveo Giovanni Battista Bogliolo, romanist i predavač na Sveučilištu u Urbinu, tiskanu pri izdavaču Rizzoli 1977., a u originalnom, francuskom izdanju izašla je 1975. U njoj sam pronašao temeljno učenje povijesnog časopisa „Annales“. (...) Zainteresirala me je ta veza sa sociologijom i s antropologijom. Otkrio sam priče koje su mi izgledale zanimljive, poput one Marie Janis, a zatim i Vergerijeve. Učinilo mi se da dopunjuju moj svijet, ono što sam već bio opisao. Bile su anticipacija, prethodnica, koja je bila vrlo poticajna. Pritom nisam nikada imao namjeru da od njih stvaram remek-djela, da ih prikazujem kao svoje novo djelo, s vlastitim stilskim odabirima i senzibilnošću. To je bio specifičan govor, to je bilo specifično pripovjedno ishodište, a zatim je slijedio moj način pripovijedanja.³

Pisac je djelovao kao aed, kao pjevač priča iz prošlih vremena koji oblikuje i izražava duh zajednice, a istodobno je samosvjestan i priznat autor talijanske književnosti, osjetljiv za psihologiju modernih i suvremenih likova. Ušao je izravno u oblast povijesti, uvjeren da u njoj otkriva ishodište onoga što se može odrediti kao „naše postojanje kao ljudi sa sela, ljudi s granice i koloniziranih ljudi“.⁴

2.

Pojam „geopovijesti“, koji je skovao Fernand Braudel, vodi računa o odnosu društva i prostora na kojem to društvo živi i djeluje te smatra da povijesne događaje valja istraživati u kontekstu geografske zbilje u kojoj se oni ostvaruju.⁵ Geopovijest uzima u obzir pet važnih elemenata: temeljnu povijest, poznavanje relevantnih činjenica, važnost opisa, važnost zemljopisnih faktora pri objašnjavanju, dosluh geografije i povijesti. Od početka 90-ih godina prošlog stoljeća počinje se pisati i o geopoetici, o dubokoj povezanosti prostora, konkretnih ili funkcionalnih geografskih mjesta koja nisu više samo ambijentalni okvir, nego punopravno sudjeluju u književnom stvaralaštvu.

U Tomizzinoj prozi konkretan, lokalni krajolik postaje scenografija za očitovanje emocija fikcionalnih likova. U njegovu se opusu pejzaži mogu podijeliti na suvremene i povijesne, a potom na istarske i „neistarske“, odnosno tršćanske, kraške, furlanske te gradske prostore zapadno i istočno od Trsta, a u potonje pripadaju Ljubljana, Rijeka, Zadar, Zagreb i Beograd. Polazeći od poznatih predjela, otvaraju se i novi, udaljeniji krajolici koji djeluju kao veza između geografije i povijesti, most koji čitateljima omogućuje oblikovanje vlastite mentalne slike pojedinog prostora. Likovi koji te prostore nastanjuju, često različitih etničkih i jezičnih pripadnosti, pripadaju autorovu fikcionalnom hibridnom svijetu. Etničkim i jezičnim različitostima Tomizza je pridodao i konfesionalne različitosti:

³ Tomizza, *Destino di frontiera. Dialogo con Riccardo Ferrante*, Genova 1992, 84-85.

⁴ Isto.

⁵ Fernad Braudel, *Civiltà e imperi del Mediterraneo nell'età di Filippo II*, Torino 1976; Carlo Dionisotti, „Geografia e storia della letteratura italiana“, u: *Geografia e storia della letteratura italiana*, Torino 1977, 25-54.

u romanima koji su tematizirali Istru bila je prisutna, s jedne strane, pučka religioznost i njezino odbacivanje u ime nove ideologije nakon Drugog svjetskog rata, zatim židovstvo i kršćanstvo u povijesnoj perspektivi na prostoru sjevernotalijanskih pokrajina i posebno u gradu Trstu, gdje su obrazovani Židovi nerijetko postajali laici te, naposljetku, protestantizam kao otklon od šesnaestostoljetne posvemašnje korupcije rimske i drugih regionalnih kurija i kao temelj kasnijeg prosvjetiteljstva, u čemu su izravno sudjelovali povijesni likovi kao što su Vergerio mlađi, Luther, Trubar, Konzul Istranin, ali i bezimni istarski seljaci duboko razočarani zbog korupcije klera.

Biti migrant i prognanik bio je stoljećima status većine stanovništva na prostoru istočno od Trsta: u 16. stoljeću piščevi su preci emigrirali u Istru iz Južne Dalmacije, odakle su pobjegli pred Turcima i kugom, dok se jedna grupa odvažila i prešla Jadran, gdje je njihove potomke pisac, zajedno sa starijim bratom Neriom, posjetio 80-ih godina u malim moliškim mjestima, u kojima se čuva autohtoni jezični izričaj „na našu“.⁶

Na drugom sam mjestu nastojala pokazati da Tomizzina proza posjeduje specifičnu imagološku perspektivu,⁷ polazeći od istarskog prostora koji je on dijelio na ruralnu, unutrašnju Istru i onu obalnu, gradsku, preko tršćanskog i kraškog, slovenskog prostora sve do onog zapadnijeg furlanskog. Na tim su prostorima locirani i Tomizzini povijesni romani potaknuti autorovim arhivskim istraživanjima pod utjecajem povijesne škole *Annales*, epizodama koje su osvijetlile pojedine zanimljive, pa i bizarne činjenice iz prošlih stoljeća, sagledane iz nove, autorove perspektive. Na temelju svjedočenja pojedinaca i presuda koje je nalazio u kutijama arhiva, nastajali su novi monolozi, dijalozi i tijekovi svijesti oživljenih likova na stranicama romana. Ti su likovi bili istodobno i svojevrsni *drugi* u odnosu na primarne, povijesne osobe o kojima su šturo svjedočili arhivski zapisi, lišeni saznanja o intimnim mukama i dramama pojedinaca.⁸

Cjelokupni bi se Tomizzin opus mogao podijeliti s obzirom na diskriminantu označenu romanom *Bolji život* o svijetu onih „bez povijesti“, o kojima postoji jedino svjedočanstvo o datumima njihove smrti u župnim knjigama koje je ispunila župnikova ruka. U fikcionalnom istarskom selu Radovani crkvenjak Martin Kružić (u izvorniku Crusich) naizgled nezgrapno pripovijeda i zapisuje njegovu kroniku, slijed povijesti koji je mijenjao živote onih koji su kao pojedinci ostali izvan njega. U talijansku su književnost tada ušla imena kao što su Stipe, Jure, Miro, Zvane, niz prezimena, nadimaka, imena biljaka i toponima.⁹ Iz interesa za male ljude lišene povijesti nastaje u Tomizze želja za istraživanjem unutar takozvane službene povijesti o kojoj svjedoče dokumenti, čija šturost priječi uvid u svakodnevicu, u svakodnevne životne muke obespravljenih. Tomizzin se narativni postupak može opisati i kao prisvajanje neispisanih, bijelih stranica takozvane „službene istine“, čime je spasio od zaborava svijet zahvaćen i gotovo pogažen te izbrisan neumitnim kotačem povijesti. Tomizza je otkrio da je povijest i njezine arhive, svjedočanstva i

⁶ Tomizza, *Alle spalle di Trieste*, Milano 2000, 121-124.

⁷ Usp. Sanja Roić, „L’imagologia di Tomizza“, u: Marianna Deganutti (ur.), *Rileggendo Fulvio Tomizza*, Rim 2014, 29-44.

⁸ Usp. „La dimensione straniera“, u: Henri-Daniel Pageaux, *Le scritture di Hermes. Introduzione alla letteratura comparata*, prevela A. Bissanti, Palermo 2010, 52-76; Davor Dukić (ur.), *Imagology today. Achievements, Challenges, Perspectives*, Bonn 2012.

⁹ Usp. Milan Rakovac, „Fulvio Tomizza“, u: Tomizza, *Bolji život*, 16.

dokumente moguće na nov način spojiti i preplesti s fikcijom te da taj rezultat privlači ponajviše obrazovane čitatelje. U povijesnim zapisima iz prošlih stoljeća na prostoru sjeveroistočnih talijanskih pokrajina otkrio je sudbine pojedinaca iz malih mjesta, njihovu muku i marginalizaciju sličnu onoj kakvu je vidio i opisao u svojim prvim romanima, čija se radnja odvija u unutrašnjoj Istri, u vremenu nakon Drugog svjetskog rata. Prepoznao je sličnu težnju i u jednih i u drugih: pojedinci su pokušavali na najrazličitije načine izbjeći neizbježne puteve vlastitih sudbina.

Premda većina talijanskih književnih kritičara nije s razumijevanjem prihvatila novi tijek Tomizzine proze, najbolji domaći i strani povjesničari¹⁰ ocijenili su te romane s velikim uvažavanjem. Ipak, kritika nije obeshrabrila autora, koji je bio čvrsto uvjeren da bi u nekoj anglosaksonskoj zemlji njegov eksperiment bio ne samo prihvaćen nego i vrlo cijenjen. Više puta izjavio je da je za njega razdoblje posvećeno povijesnim, arhivskim istraživanjima bilo vrlo sretno jer je u tome nalazio upravo „neusporediv užitak“.¹¹ Rado je svjedočio o načinu na koji je započinjao rad na novim, povijesnim temama:

Prikupio bih materijal. (Misli na dokumente u arhivima, najčešće je radio u Državnom arhivu u Veneciji, op. a.) Rasklapao sam ga i ponovno sklapao dodajući mu, sa svoje strane, poznavanje čovjekove intime, sposobnost da razumijem i prepoznam ono što je autentično, izvorno, a što je oponašanje ili simulacija, uspone i padove pojedinca. Pritom nisam prelazio granice što ih je nametao sam dokument.¹²

Na povijesnom romanu *Zlo dolazi sa sjevera* (1984.) koji, nakon prvog, autobiografskog dijela sadrži povijesnu rekonstrukciju životnog puta heretika Pietra Paola Vergerija, rođenog 1498. u Kopru, na tada „njemačkoj granici“, a umrlog 1565. u njemačkom Tübingenu, gdje se kao nekadašnji katolik, a kasnije luteran sklonio od inkvizitorskog suda, Tomizza je radio istražujući u različitim arhivima i sklapajući tekst punih sedam godina te za njega dobio počasni doktorat humanističkih znanosti Sveučilišta u Trstu.¹³ U njemu lik Vergerija „govori“ isključivo citatima iz arhivskog materijala; autor mu ne podaruje fikcionalni upravni govor, ograničujući se samo na fikcionalnost njegovih unarnjih stanja i raspoloženja. U ciklus romana o povijesnim događajima spadaju i: *Marijina himba* (1981.), *Kada je bog napustio crkvu* (1987.), *Mletačka nasljednica* (1989.), *Ukrižani bjegovi* (1990.) te *Opat Roys i čin nedostojna spomena* (1994.).¹⁴

¹⁰ Od talijanskih povjesničara bili su to, između ostalih, znameniti setečentist Franco Venturi (1914. – 1994.) i Luigi Firpo (1915. – 1989.), obojica profesori Sveučilišta u Torinu, a od stranih najbolja poznavateljica Vergerijeva opusa, američka povjesničarka Anna Jacobson Schutte.

¹¹ Tomizza, *Le mie estati letterarie*, Venecija 2010, 145.

¹² Isti, *Destino*, 87.

¹³ Više o tome Tomizzinu romanu u: Roić, „Drugi na sjeveroistočnoj granici talijanske književnosti“, *Književna smotra*, 186, 2017, 90-101. Usp. hrvatski prijevod: Tomizza, *Zlo dolazi sa sjevera*, 1-2, preveo Mate Maras, Pula 1987.

¹⁴ Samo je kratki roman *Kada je Bog napustio crkvu. Život i vjera u jednom istarskom trgovištu u 16. stoljeću* objavljen u prijevodu na hrvatski (preveo Mate Maras, Pula 1989). Radnja je smještena u gradić Vodnjan.

3.

U romanu *Fughe incrociate (Ukrižani bjegovi)* mikropovijesti su dvije, radi se, naime, o dvama bjegovima u oprečnim pravcima. U intervjuu, koji je s njim vodio tršćanski novinar Alessandro Mezzena Lona, Tomizza je taj roman označio kao „driptih“ ili „medalju s dva lica“, posudivši za tu prigodu specijalistički leksik iz područja figurativnih umjetnosti. Sâm je odabrao i ilustraciju na koricama: židovski zodijak, odnosno kolo sreće koje je vidio na jednoj izložbi hebrejskih umjetnina u Ferrari. Istaknuo je i to da pojedine priče iz prošlosti, poput ove koju je pronašao u Državnom arhivu u Veneciji, nalikuju na modernu povijest, a dodao je i da protagonisti slične mladim ljudima s konca 20. stoljeća koji se često znaju zaputiti u daleke, egzotične zemlje.¹⁵ Vrijeme je radnje kraj 16. i početak 17. stoljeća, a mjesto pokrajina Furlanija i Julijska Venecija. U prvom se dijelu romana mladi Židov preobratio na kršćanstvo, a u drugom je mladi katolik prešao na židovsku vjeru.

Mladi Mandolino, koji je prema opisu bio „srednjeg rasta, smeđokos, njegovane brade, istrajnog ali živahnog pogleda, punih usta spremnih na osmijeh prije no na govor“,¹⁶ stanovnik majušnoga geta u furlanskome mjestu Conegliano, bio je sin jedinac već ostarjelog bankara podrijetlom iz Njemačke, Mandela, pripadnika velike grane Aškenazita. Sa svojom skromnom zalagaonicom Mandolino se najprije odselio u nedaleki Sacile, no kako je bio ekstrovertan, nemiran i znatiželjan, nije dugo ostao u tom dražesnom gradiću optočenom rijekom Livenzom, koja ga jednim svojim krakom presijeca i protječe uz zidove gradskih palača, slično kao u zelenim zakucima Venecije.¹⁷ Mandolino se potom seli još jednom, ovoga puta u još istočniji Cividale, gdje su uz Talijane u ono vrijeme živjeli Slovenci, Nijemci i Židovi protjerani iz Udina zbog optužbe da su onamo donijeli kugu. Prema dokumentima iz Arhiva¹⁸, u tom je mjestu Mandolino nekim svojim sugrađanima, kasnije svjedocima u inkvizitorskom procesu, povjerio kako ga privlače kršćanstvo i slobodniji način života od onoga što mu je nametala njegova vjerska zajednica.

Podaci svjedoče da se Mandolino potom zaputio u Mletke, gdje je najprije boravio kod rodbine u getu, a čuo je tada i za hospicij utemeljen 1557. za pridošlice, migrante koji su se namjeravali preobratiti na kršćanstvo. U tom je hospiciju, uz Židove iz geta, bilo i ratnih zarobljenika Turaka islamske vjeroispovijesti¹⁹, a prior je i sâm bio konvertit, nekoć rabin, po imenu Eusebio Renati.

Mandolino je bio u braku s Judith Dorom Grassoni iz mletačkoga geta, koja je u Sacile došla za bratom, a iz dokumenata doznaje se da je bila nerotkinja. Nestašni se suprug najprije zagledao u katolkinju Faustinu, a potom, uz posredništvo jedne svoje obraćene rođakinje, u dvanaest godina mlađu Angelu. Pripovjedač, međutim, na tome mjestu

¹⁵ *Il Piccolo* (Trst), 30. 9. 1990, 3.

¹⁶ Tomizza, *Fughe*, 21.

¹⁷ Ovi se pripovjedačevi opisi temelje na današnjem izgledu gradića, koji se nije mnogo izmijenio. Isto, *Fughe*, 15.

¹⁸ Tomizza na kraju romana navodi bibliografiju, najprije izvore: Državni arhiv u Veneciji, „Sant’Uffizio, processi, busta 52: Processo Mandolino da Sacile e processo Mandolino da Muggia“; Isto, 163. U kutiji se nalaze dokumenti vezani za dva različita procesa, a povezuje ih isto osobno ime optuženih, Mandolino.

¹⁹ Učenici vjerskog nauka morali su postati kršćani ako su se htjeli uključiti u mletačko društvo i naći posao. Bili su to, dakle, konvertiti po nuždi, a ne iz uvjerenja. Nakon pobjede nad turskom flotom u bici kod Lepanta 1571., hospicij, koji su nazivali i „pobožno mjesto katakumena“, bio je proširen.

ističe kako se tek trebalo dokazati da se Mandolino doista zaljubio u Angelu.²⁰ Jer, u tom slučaju nije postojao drugi način, osim prelaska na drugu vjeru, da s njom sklopi brak. Tad Mandolino ponovno odlazi u Renatijev hospicij, ali bez ishoda, a u dokumentima je zapisana njegova ponuda supruzi Judith Dori da, nakon što on prijede na drugu vjeru, i ona učini isto kako bi se sačuvao njihov brak. Pripovjedač pretpostavlja da je Dora zbog svog položaja bila još čvršća u vjeri te je ponudu odbila s indignacijom.

Kako bi prešao na kršćanstvo, Mandolino je morao provesti određeno propisano vrijeme u augustinskom samostanu u Sacileu. Njegovi su ga rođaci Židovi, međutim, pokušali odvratiti od te nakane, a i on sâm bio se pokolebao. Tijekom sudskog procesa inkvizitori su od optuženika zahtijevali objašnjenja o načinu na koji je bio zatražio pomoć svojih rođaka da ga izbave iz samostanskih zidina (dokazi su bile cedulje ispisane približnim hebrejskim alfabetom). No, nakon izjava drugih svjedoka i Mandolinove pokore u mjesnoj crkvi, kamo je dolazio „beskrajn broj vjernika“²¹ kako bi svojim očima vidjeli skorog obraćenika, ipak je bilo dopušteno krštenje. U dokumentima zapisano je da se ono obavilo 30. ožujka 1585. u vrijeme Korizme, a kumovi su mu bili uvaženi građani Bernardo Giustinian i Santo Contarini. Mandolino je od prvog preuzeo ime, a od drugog novo prezime pa se otada zvao Bernardo Contarini. Treći je kum bio jedan stanovnik Sacilea, a tom mu je prigodom darovano i pedeset dukata, što je odgovaralo iznosu dvije i polugodišnje takse, koju je kao Židov ranije morao plaćati za zalagaonicu. Nepoznato je, međutim, kako se nakon tog čina odvijao njegov život: pripovjedačeva je pretpostavka da su tek tada započele njegove prave nevolje.

4.

Mnogo je složeniji bio slučaj kršćanina Leandra koji se preobratio na židovstvo, što se dogodilo tridesetak godina kasnije. Mjesto radnje bio je gradić San Vito na rijeci Tagliamento, četrdesetak kilometara zapadno od Mandolinova Sacilea.²² Arhivski su podaci precizni: navečer, 24. studenoga 1610., dvadesetosmogodišnji Leandro napustio je svoj dom, sina, trudnu ženu i starog oca postolara te nestao bez traga. Povremeno su stizale vijesti da je bio viđen na kakvom putu, a zatim i na mostu Rialto u Mlecima. Sljedeće godine, 10. svibnja, Mosè Belgrado, starješina posljednje židovske obitelji koja je bila došla u San Vito, donio je starom ocu pismo datirano 14. ožujka, tri i pol mjeseca nakon sinova nestanka. U narednom, epistolarnom dijelu romana pisac prepričava i djelomice citira Leandrova i očeva pisma. Mladićev izbor – odlazak od kuće kako bi prešao na židovsku vjeru – bio je motiviran duhovnim razlozima: u pismu obavještava oca da se već nalazi u Solunu, gdje uči svete zakone židovske vjere i nosi novo ime, Avran Israel.²³ U Grčkoj kani ostati godinu ili dvije, a onda bi se vratio u neki grad blizu San Vita, kamo bi se mogli

²⁰ Tomizza, *Fughe*, 31.

²¹ Isto, 56.

²² San Vito je u južnoslavenskim književnostima poznat jer ga citira Miloš Crnjanski u *Lirici Itake*. Usp. pjesmu *Priča* datiranu „San Vito, al Tagliamento, 1918“, „Komentar o San Vitu“ i „Povratak iz Italije“ u: Miloš Crnjanski, *Itaka i komentari*, Beograd 2016, 88, 90-102.

²³ Tomizza, *Fughe*, 86.

doseliti otac i njegova supruga s djetetom.²⁴ Starac shvaća da je izgubio sina, ali mu unatoč tome šalje posljednji, strogi zahtjev da se vrati svojoj vjeri, na što se Leandro oglušio i prestao se javljati. Nakon toga, 11. prosinca, otac predaje prepisku sa sinom lokalnom fratru Zaniniju, a on je dalje prenosi inkvizitoru. Reakcije su, prema očevu mišljenju, bile prespore, ali se nakon stanovitog vremena inkvizicija pozabavila slučajem bogatog Židova Mosèa Belgrada iz San Vita, koji se u međuvremenu odselio u Cento, mjesto kraj Ferrare. Belgrado je zatvoren već koncem godine, a bolonjska ga je inkvizicija dugo sumnjičila da je upravo on naveo Leandra da prihvati novu vjeru. No, ipak se na koncu Belgrado našao na slobodi. U dokumentima spominje se i naklonost Belgradove kćeri Sare prema odbjeglom mladiću, što romanopisca navodi na priču o njezinu razočaranju, pa čak i o prijetnji ocu da će napustiti židovstvo i otići u samostan. Što je na kraju postigao Leandro otac? Prema dokumentima, 22. travnja 1616. inkvizicija je ekskomunicirala njegova sina i oduzela svu njegovu pokretnu i nepokretnu imovinu. Nedugo je zatim supruga zatražila povrat miraza, čime je zapravo obitelj prestala postojati, a usmenom je predajom stigla vijest da je Leandro iz Soluna dospio u Jeruzalem, gdje živi kao bogat čovjek.

Plamen njegove pobune vođene inicijacijskim žarom nove vjere mogao je zahvatiti i druge pojedince u sličnim nevoljama i dovesti ih u slične situacije. Prijašnji Leandro, sada Avran Israel, mogao je u Solunu, svakako na drugačiji način, obavljati funkciju sličnu onoj Eusebija Renatija u Mlecima. No, Renati je djelovao u kršćanskoj sredini koja se u ono vrijeme u Mlecima širila, dok je židovstvo vjera okrenuta svetosti svojih sljedbenika, koji ustraju u čuvanju vrlo strogih običaja. Zbog tih se razloga korak što ga je načinio Leandro Tisano iscrpljivao u svojoj iznimnosti i nije mogao postati primjer drugima.²⁵

Posljednji dio priče o Leandro prelazi u fikciju, a naracija na takvim mjestima postaje dinamičnija. Doznaje se da je neki ostarjeli hodočasnik stigao u San Vito i zaustavio se kako bi predahnuo kraj izvora na trgu, kamo je njegova žena običavala dolaziti po vodu. Vidjevši je u crnini, nije joj se usudio otkriti, ali ga je idućeg dana dječak iz kuće pokraj trga upozorio da s toga zdenca smiju piti samo mještani. Donio mu je i popudbinu, komad kruha, dva kuhana jajeta i još nešto u smotuljku papira. Bio je to tanki zlatni vjenčani prsten.

U *Ukrižanim bjegovima* romanopisac Tomizza nije kanio samo ispričati priču o dvjema iznimnim sudbinama: nije ga zanimalo isključivo pitanje vjere, nego ponajprije pitanje osobne slobode. Obojica su se protagonisti našla posve osamljena pred svojevrsnom psihopatologijom granice,²⁶ u njihovim slučajevima pred granicom između različitih konfesija. Romanopisac je osjetio potrebu da njihove sudbine, kao sudbine *drugih*, različitih, neuklopljenih, a dijelom i pobunjenih, sačuva od neumitnog zaborava koji sa sobom donosi protok vremena. Arhivski zapisi poslužili su mu kao pokretači priče o sudbinama dvojice mladih čovjeka u potrazi za drugačijim svjetovima od onih u kojima su bili rođeni i u kojima su bili predodređeni okončati svoje trajanje, a on im je udahnuo život književnih likova.

²⁴ Leandro u svojim pismima navodi samo sina kojeg je ostavio, premda je supruga bila pred porodom i nedugo nakon njegova odlaska rodila drugog sina, što mu je otac javio.

²⁵ Tomizza, *Fughe*, 156.

²⁶ O „sindromu granice, njejoj psihopatologiji i traumatičnosti“ pisao je Tonko Maroević u radu „Heretici i bjegunci. Prelaženje doktrinarnih i fizičkih granica u opusu Fulvija Tomizze“, u: Neda Fanuko (ur.), *Tomizza i mi, Tomizza e noi, Tomizza in mi*, Umag – Trst – Kopar 2001, 86-92.